

Kockázatbecslés és kockázatkezelés a közgyűjteményekben

Orosz Katalin

Az elmúlt évtizedekben a természettudományos kutatások eredményei alapján különböző nemzetközi és nemzeti szabványok alakultak ki, amelyek elírják a levéltári iratanyag megfelelő tárolásához szükséges klimatikus körülményeket. Az optimális raktár fogalma a Levéltári Törvény mellékleteként kiadott Állományvédelmi Ajánlásba is bekerült. A 2007-es évben a Levéltári Szakfelügyelet által elvégzett raktárminősítés az alábbi körülményeket vizsgálta:

ÉA raktár befogadóképessége

ÉF tés módja, szabályozhatósága

ÉSzellőztetés módja

ÉA raktári helyiség általános jellemzői

ÉKlimatikus viszonyok

ÉMegvilágítás mértéke, UV tartalma

ÉTárolóeszközök

ÉTisztaság

A klimatikus értékek alapján az Ajánlásban megfogalmazott minősítést alkalmazva a vizsgálat eredménye leűjűtő képet mutat. A szakfelügyeleti jelentés a következőképpen fogalmaz:

„Néhány kivételt eltekintve a megyei levéltárak raktárai csak szükségmegoldásként fogadhatóak el, és nem csekély az alkalmatlan, ezért kiváltandó raktárak aránya sem.

Egyre több az olyan intézmény, amely a költségvetési források szűkülése miatt nem tudja megfelelően használni a raktáraiban lévő fűtés- vagy klímarendszert.

A külföldi tapasztalat is sok tekintetben hasonló, bár a különböző országok és régiók között nagy különbségek vannak. Általánosságban azonban megállapíthatjuk, hogy a leggazdagabb országok sem képesek minden közgyűjteményükben biztosítani a kulturális örökséget képviselő tárgyak számára optimális körülményeket.

Másrészt viszont nem élünk a kínálkozó lehetőségekkel, nem hozzuk meg azokat az intézkedéseket, melyekkel javíthatnánk a levéltári anyag tárolási és kutatási körülményein. Mindezek alapján kanadai kutatók egy új módszert alakítottak ki a közgyűjteményekre leselkedő veszélyek vizsgálatára, becslésére és a védekezés kidolgozására. A kockázatbecslés módszere az adott helyzet pontos feltérképezéséből indul ki, s bár az optimális körülményeket nem veszíti szem elől, mindvégig a realitás talaján marad. A kockázatbecslés és kockázatkezelés más területeken (pl. munkahelyi egészségvédelem) széles körben használt fogalmak. A levéltári kockázatbecslés egy átfogó információgyűjtési és vizsgálati módszer, mely feltárja a levéltári anyagra veszélyt jelentő kockázati tényezőket és meghatározza azok mértékét. A kockázat a mindennapi és a technikai szóhasználatban egyaránt lehetséges veszteségöt jelent. A gyűjtemények állományvédelme egyenlő a jövőbeni veszteségek csökkentésével, ezt nevezzük kockázatkezelésnek. A kockázatkezelés a gyűjteményekben nem rövidtávú feladat, a gyakorlat azt mutatja, hogy a praktikus időtartam, amiben a kockázatokról gondolkodhatunk száz év. A kockázatbecslés csapatmunka, amely különböző szakterületek képviselőinek szoros együttműködése révén valósul meg. A folyamatot a munkában résztvevők gondosan dokumentálják. Különböző kockázatbecslési módszereket dolgoztak ki, melyek mindegyike három alapelv köré rendeződik:

- *rendszer szemlélet* (a levéltári anyag, a tárgyi feltételek, az emberi és anyagi erőforrás, valamint a természeti környezet olyan rendszert alkot, melynek részei folyamatos kölcsönhatásban vannak, az egyik megváltoztatása az egész rendszerre hatással van),

- átfogó, mindenre kiterjedő, szisztematikus vizsgálat (a rendszer minden elemét alaposan, körültekintően vizsgálja és a nyert információk jelentőségét ellenőrzik),
- realitásokon alapuló, a körülményekhez képest leghatékonyabb intézkedés (a kockázatbecslés minden esetben a vizsgálatok és a lehetőségek összevetésén alapuló cselekvési tervvel végződik, mely az adott körülmények között az állomány védelmének leghatékonyabb módját rögzíti).

A kockázatbecslés lépései

Az összefüggések meghatározása

A stratégiai tervezés szempontjából az egész levéltárra vonatkozóan célszerű végezni a vizsgálatot, azonban előfordulhat, hogy csak egy épületre, esetleg egy raktárra kiterjedően készül kockázatbecslés. Minden esetben szükséges eldönteni, hogy milyen környezeti és egyéb tényezők vesznek figyelembe. (Csak az olyan információkkal kell foglalkozni, melyek előfordulása legalább minimális szinten valószínűsíthető. Budapesten, pl. a vulkánkitörést nem tekintjük kockázati tényezőnek, azonban az árvizet vagy jéges tenger igen.) Tehát a konkrét munka megkezdése előtt, meg kell határozni a vizsgálatok körét, a szempontokat, az érintettek körét, valamint kizárni azokat a tényezőket, melyek előfordulásának reális esélye csekély.

A kockázati tényezők azonosítása

A környezet, az épület, a berendezések, a levéltári anyag és a kezelési gyakorlat megfigyeléséből lehet következtetni a kockázati tényezőkre. Ezek azonosításához különböző segédeszközök állnak rendelkezésre, melyek pontos definíciókat tartalmaznak az egyes kockázati tényezők károsító hatásáról és a védekezés módjairól. A kockázati tényezőket 9 csoportba foglalja a módszer, ezek a következők:

MECHANIKAI ÉRINTÉS

TÖRZÉS

VÍZ

BIOLOGIAI KÁROK

ÁLLATI KÁROK

SZENNYEZŐ ANYAGOK

ELEKTROMÁGNESES SUGÁRZÁS

NEM MEGFELEL HŐMÉRSÉKLET

NEM MEGFELEL PÁRA-TARTALOM

A kockázati tényezők azonosításakor azt is szükséges megvizsgálni, hogy a levéltári épületre, raktárra, tároló eszközökre, illetve a megfelelő bánásmódra vonatkozó előírásoktól mennyiben térnek el a körülmények illetve a gyakorlat. Ennek a lépésnek a keretében össze kell gyűjteni a látható és a nem látható tényeket, azok véleményezése nélkül. Nem látható tény például a raktári szellőztetési gyakorlat.

A kockázati tényezők elemzése

Az összegyűjtött tényező adatokat összevetésük után rendszerbe helyezve értékelni, rangsorolni kell, vagy legalábbis kiemelni a legnagyobb veszélyt jelentő tényezőket. Az elemzéshez szükség lehet további információgyűjtésre, különböző statisztikák (meteorológiai, biológiai, katasztrófavédelmi stb.) tanulmányozására, valamint a hosszú ideje az intézményben dolgozó munkatársak ismereteire a levéltár épületének történetéről, átalakításokról, kisebb-nagyobb katasztrófákról, káreseményekről. Az elemzés során az információkat össze kell vetni, illetve kiegészíteni a társintézmények hasonló adataival és tapasztalataival, mert így pontosítható a becslés a kockázati tényezők előfordulását illetően.

A kockázati tényezők kiértékelése

Az összegyűjtött információk alapján megállapítható, hogy mely kockázati tényezők előfordulása a legvalószínűbb, illetve melyek jelentenek komoly veszélyt a levéltári anyagra az adott intézményben, vagy épületben. A kiértékelés során az alábbi kritériumok alapján lehet meghatározni a kockázati tényezők a mértékét:

- Milyen hamar várható a kockázati tényező megjelenése? (1, 10, 100 éven belül?)
- Mekkora károsodás ér minden érintett iratot? (Pl. egy cső törésekor az elázott iratokon mekkora információvesztés várható a tinta oldódása miatt.)
- A gyűjtemény mekkora része érintett? (Pl. A cső törésekor hány doboz, vagy csomó irat fog várhatóan elázni.)
- Mennyire fontosak az érintett iratok? (Az érintett iratok jelentőségét, értékét a prioritási rend alapján kell megállapítani.)

A kérdésekre adott válaszok az alábbi táblázatban megadottak szerint pontozásra kerülnek és a pontokat összeadják. Az összpontszám adja meg egy-egy kockázati tényező esetében a kockázat mértékét.

Milyen hamar? (a károsodás mértéke vagy valószínűsége)		
pontszám	Kockázatok, amelyek különböző eseményekként jelentkeznek	Fokozatosan halmozódó hatásokként jelentkező kockázatok
3	1 éven belül jelentkezik	Károsodás jelentkezik 1 éven belül
2	10 éven belül jelentkezik	Károsodás jelentkezik 10 éven belül
1	100 éven belül jelentkezik	Károsodás jelentkezik 100 éven belül
0	1000 éven belül jelentkezik	Károsodás jelentkezik 1000 éven belül
Mekkora károsodás ér minden érintett műtárgyat? (értékvesztés százalékos aránya)		
3	A műtárgy teljes, vagy majdnem teljes megsemmisülése (100%)	
2	Számottevő, de korlátozott károsodás minden érintett műtárgyon (10%)	
1	Mérsékelt ill. visszafordítható károsodás minden érintett műtárgyon (1%)	
0	Éppen csak észrevehető károsodás a műtárgyon (0,1%)	
A gyűjtemény mekkora része érintett? (a kockázat által érintett gyűjteményi rész/hányad)		
3	A teljes gyűjtemény vagy túlnyomó része (100%)	
2	A gyűjtemény elég nagy része (10%)	
1	Kis rész a gyűjteményből (1%)	
0	Egy műtárgy (0,1%)	
Mennyire fontosak az érintett műtárgyak? (a kockázatnak kitett műtárgyak értéke)		

3	Az átlagos fontosságnál jóval fontosabbak (100x értékesebbek az átlagnál)
2	Fontosabbak az átlagnál (10x értékesebbek az átlagnál)
1	Átlagos érték az adott gy jteményben
0	Az adott gy jtemény átlagánál kevésbé értékes (1/10-e az átlagos értéknek)

A pontozás elvégzése feltételezi az iratértékelést, a prioritások meghatározását a gy jteményen belül. Mindezek alapján világossá válik, hogy melyek azok a kockázati tényez k, amik a legnagyobb veszélyt jelentik a gy jteményre. Ezek megsz ntetésére irányul a kockázatkezelési terv.

Kockázatkezelés

A kockázatkezelés azt jelenti, hogy megtervezik, milyen intézkedések, beruházások szükségesek a legveszélyesebb kockázati tényez k csökkentéséhez, esetleg megsz ntetéséhez. Egy-egy intézkedéssel, beruházással sok esetben több káros tényez csökkenthet . (Pl. spalettáknak az ablakokra szerelésével nem csak a természetes fény zárható ki a raktárból, de a meleg és a légszennyezés egy része is, továbbá biztonsági szempontból is jelent bizonyos védelmet.) A kockázatkezelési terv kidolgozása több szinten is történhet, meghatározható természetesen az optimális intézkedések köre, de a munka akkor lesz eredményes, ha reális és az adott körülmények között megvalósítható terv készül. A kockázatkezelés részét képezi egy konkrét költségkalkuláció és cselekvési terv, mely nem csak a feladatokat, hanem a határid ket és felel söket is megnevezi. A terv része költség/haszon elemzés, vagyis annak vizsgálata, hogy a tervezett intézkedések költsége milyen arányban áll a kockázat, illetve a várható károsodás mértékének csökkenésével. A kockázatkezelési terv mindig írásban készül és a forrásteremtés alapjául szolgál.

A kockázatkezelési tervet azután ismertetni kell a fenntartóval, és pozitív kommunikációval elérni a finansziális eszközök biztosítását.

A kockázatbecslés egy folyamat, melynek fontos eleme a visszacsatolás, a meghozott intézkedések és beavatkozások eredményességének ellen rzése. A levéltári gy jtemény, a küls körülmények, a dolgozók köre folyamatosan változik, ezért a kockázatbecslést is rendszeresen, legalább ötévente meg kell ismételni. Ezáltal folyamatosan javítható a levéltári gy jtemény környezete, csökkenthet a kockázati tényez k mennyisége és mértéke. A kockázati tényez k ismeretében lehet felkészülni az esetleges katasztrófákra, illetve veszélyhelyzetekre is.